

ÁLLAMTUDOMÁNYI

MŰHELYTANULMÁNYOK

2016. évi 13. szám

Pongrácz Alex

A parlamentarizmus válsága Carl Schmitt és Hans Kelsen interpretációjában

Nemzeti Közszolgálati Egyetem · National University of Public Service
Budapest

ISSN 2498-5627
www.allamtudomany.hu

A parlamentarizmus válsága Carl Schmitt és Hans Kelsen interpretációjában

Bevezetés

A XXI. század elejéről visszatekintve megállapítható, hogy amint Dantét végigkísérte Vergilius a Túlvilágon, úgy az emberiség történetét is folyamatosan végigkísérik – és napjainkban is jellemzik – a különböző válságszimpptomák. Dienes László 1926-ban Kolozsvárott kelt szavait ezért – tértől és időtől függetlenül – ma is orientálónak és aktuálisnak tartjuk: „Korunk gondolkodása, akárhová nyúl, mindenütt problémát talál. (...) Nyúljunk bármihez, a legkisebbhez vagy a legnagyobbhoz, problémává válik kezünkben minden. Olyanok vagyunk, mint a görög monda Midás királya, akinek pénzsóvár kívánságát túlságosan meghallgatta az ég, s minden arannyá vált kezében, amihez ért. Úgy vagyunk mi is. Mintha értelmünket megátkozta volna egy Isten, hogy minden, amihez hozzányúlunk, apró darabokra hulljon szét, amelyeket egészebe összeforrasztani azután többé soha ne tudjunk.”² Ha valaki lajstromozni kívánná az elszabaduló világunkban felszabaduló negatív tendenciákat, munkája eredményeként meglehetősen elégikus hangvételű összegzést kellene az érdeklődő közönség asztalára helyeznie. Minden túlzás nélkül leszögezhetjük, hogy a XXI. század társadalmi kataklizmáktól és anomáliáktól túlterhelt. A posztbipoláris nemzetközi erőterre ugyanis a kiszámíthatatlanság, az eddigiekben kialakított integrációk instabilitása, az anomias jelenségek, és a különböző (gazdasági, ökológiai, demográfiai, politikai) krízisek egymás mellettisége jellemző.³

A tanulmány azonban nem a jelenkor válságtüneteinek felsorolásáról fog szólni, hanem egy sokkal szűkebb térréumot kísérel meg feltérképezni: a XX. század második és harmadik dekádjának államéletével kapcsolatos, a Weimari Köztársaság korszakára (is) datálható válsággal kapcsolatos államelméleti disputa áttekintését, elsősorban Carl Schmitt és Hans Kelsen ekkoriban született munkáira koncentrálna. Látnunk kell tehát, hogy a kettejük között kibontakozó vita a „weimari korszak államelméletének” közegébe ágyazódott be, amely „számos gondolkodó egymásra reflektáló, egymással vitázó, ám többnyire közös

¹ Ph.D., megbízott oktató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Államelméleti és Kormányzástani Intézet, pongracz.alex@uni-nke.hu

² DIENES László: „Beköszöntő”, *Korunk*, 1926/1. 1.

³ Vö.CSIZMADIA Sándor: „Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban”, *Magyar Tudomány*, 2002/6., 800-813.

fogalmi nyelven zajló diskurzusaként”,⁴ és az államelméleti-államtani krónika mind a mai napig leggazdagabb fejezeteként írható le.

Schmitt és Kelsen kortársakként élhették meg a XIX. századi államéletben meghatározó liberális állameszményt több szempontból megkérdőjelező és átstrukturáló, történelmi léptékű változásokat. Tudósként és nagy reputációra szert tevő jogászként mind a ketten tisztában is voltak annak változásnak a jelentőségével, amelyről Polányi Károly a következőket állapította meg: a hatalmi egyensúly rendszerére, a nemzetközi aranystandardra, az önszabályozó piac dogmájára és a liberális állam krédójára építő XIX. századi civilizáció a XX. századra a válság jeleit kezdte mutatni.⁵ A parlamentarizmus és a liberális demokrácia válságához vezető gócpontok azonosításában nagyjából mindkét szerző egyetértett, így a krízishez vezető folyamatot jól megragadta, de a konklúziók levonásánál már kiütközött az a markáns véleménykülönbség, amely aztán a Weimari Köztársaság egyik leghíresebb polémiájához vezetett. A hosszan húzódó vita „vehemenciájának” megértéséhez ki kell emelnünk, hogy Schmitt és Kelsen világnézeti meggyőződése a lehető legtávolabb állt egymástól – míg Schmitt gondolkodását alapvetően hatotta át és határozta meg valamiféle tág értelemben vett konzervatív politikai beállítódás, és a kereszténység értékei iránti mély elkötelezettség, addig Kelsen politikai értelemben – ebben az időszakban legalábbis – liberálisnak tekinthető.⁶ Ezek után szinte evidens, hogy a weimari berendezkedés keretei között a demokrácia és a parlamentarizmus megítélésével kapcsolatos elméleti reflexiót tekintve a két gondolkodó egymástól gyökeresen eltérő álláspontra helyezkedett.

1. Carl Schmitt és a parlamentarizmus válsága

Carl Schmitt tehát a Weimari Köztársaság instabil politikai környezetében foglalta össze a parlamentarizmus és a liberalizmus válsága kapcsán megfigyelt jelenségeket. Az 1919-ben elfogadott, az angol, a francia és az amerikai alkotmányos megoldásokat – a prezidenciális vonásokat a parlamentarizmussal – meglehetősen szerencsétlenül kombináló alkotmányos berendezkedés olyannyira terhes volt a folyamatos krízisektől, és a törvényhozás az 1930-as évtized elejére olyannyira bénulttá vált, hogy a német kisváros neve a *weimarizáció* fogalmának „bevezetésével” máig hatóan a demokrácia erodálódásának szimbólumává lett. Ez a fogalom ugyanis ettől kezdve azt az „öngerjesztő” folyamatot

⁴ TAKÁCS Péter: *Államelmélet. Fejezetek és előadások az állam általános elmélete köréből.* (Budapest: Szent István Társulat 2013) 66-67.

⁵ POLÁNYI Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei.* (Budapest: Napvilág 2004) 25.

⁶ SCHMITT kapcsán meglehetősen közismertek az ideológiai és világnézeti preferenciák; gyakorlatilag egész tudományos tevékenységének „missziója” arra irányult, hogy egy „konzervatív forradalom” égisze alatt kidolgozzon egy olyan átfogó, a „vallási-teológiai problematikát újratematizáló történelemfilozófiai koncepciót”, amelynek keretében lehetőség nyílik a metafizika és a keresztény történelemkép megmentésére. Lásd Cs. KISS Lajos: „Bevezetés. Carl Schmitt jelentősége” in Cs. KISS Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről.* (Budapest, Gondolat 2004) 10.

KELSEN a világnézeti kérdésekben csak nagyon ritkán nyilatkozott meg, és akkor is kellő visszafogottságot tanúsított. SZILÁGYI Péter szerint ezért többnyire a KELSEN-tanítványok kijelentéseire hagyatkozva helyezhetjük el KELSENT a politikai preferenciákat ábrázolni hivatott képzeletbeli koordináta-rendszerben. KELSEN a Weimari Köztársaság fennállása idején még kétségtelenül fellelhető liberális alapállását a későbbiekben némileg revideálta, és egyre inkább közeledett a szociáldemokrata mozgalomhoz, egyesek szerint pedig szociáldemokratává is vált. Lásd SZILÁGYI Péter „A tiszta jogtan államelméleti fogantatása” in Cs. KISS Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsen-ről.* (Budapest, Gondolat – MTA Jogtudományi Intézet – ELTE Állam-és Jogtudományi Kar 2007) 309.

jelenti, amelynek során egy demokratikus berendezkedés „lassanként önmagát morzsolja fel, teret nyitva azoknak a politikai erőknek, amelyek – legitim úton hatalomra kerülve – majd végleg felszámolják [azt].”⁷

Schmitt éles szemű alkotmányjogi megfigyelőként már a kezdetektől fogva látta és láttatta ennek a szisztémának a lehetséges „töréspontjait”. 1923-ban kelt értekezésében már a parlamentarizmus valóban sokat vitatott válságáról „tudósított”. A mű központi gondolatát talán abban lehetne összefoglalni, hogy a konszenzuson alapuló döntéseket mindenáron elérni igyekvő döntéshozatalra fókuszálva a törvényhozás kiszolgáltatja a fragmentált politikai erők között zajló parlamenti diskurzusnak az állam működését, lehetővé téve annak megbénítását. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy a „diszkusszív igazságkeresés” folyamatában elvész az olyan kompromisszumos döntés lehetősége, amelyet minden parlamenti képvisellel rendelkező politikai formáció támogatni képes. Az sem zárható ki, hogy a politikai viták ennek eredményeként soha nem jutnak nyugvópontra, ahogy az sem, hogy egy elméleti síkon már a véglegesség igényével lezárt döntés is újból a politikai vita középpontjába kerülhet. A parlamentarizmus *differentia specificája* ugyanakkor éppen a vitában rejlik; ha a nyilvános vita lehetősége elveszik, azzal a parlamentarizmus létalapja kérdőjeleződik meg. A *government by discussion* alapvetően liberális gyökerű elve ugyanis csak akkor működik, ha racionális érvek és ellenérvek feszülnek egymásnak, és a diszkusszió nyugvópontra jutásával végül a „nemzeti érdekeket reprezentáló” képviselők egy „racionálisan helyes” (*rationale Richtigkeit*) döntésre lelnek rá. Ezt a döntést aztán az egész nemzet számára hasznosként tüntethetnek fel. (S ha esetleg mégsem társulna ez a hasznosság-képzet a döntésekhez, akkor sincs probléma, hiszen az emberek tudják, hogy a legtöbbször „jobb ma egy sovány egyezség, mint holnap egy kövér per”).⁸

A fenti problémával összefüggésben végül a nyilvános vita (*öffentliche Diskussion*) a tömegdemokrácia hatására üres formalitássá (*leere Formalität*) vált: az egész nemzet érdekében tevékenykedő, szabad mandátummal rendelkező képviselők és pártok nyilvános vitájának terepét felváltotta a pártérdekek és hatalmi esélyek „céltudatos számítására” (*zielbewußte Berechnung*) építő kusza, ráadásul zárt ajtók és kulisszák mögötti tárgyalásokat preferáló világa. Így elveszik az a lehetőség, hogy a parlament mint törvényhozó testület „a »législateur« teljes méltóságával” valósíthassa meg a normaalkotást. A titkos háttérbeszélések, frakcióülések és albizottsági ülések alkalmával hozott döntések végül a partikuláris érdekek szövédékeként szolgálják ki a nemzeti érdekeket, letaszítva ezzel a legitimitás trónjáról a parlamentarizmust.⁹ [S mintegy intézményesítve ezáltal a liberálisok

⁷ KOVÁCS András: „Weimar és Budapest” in LENKEI Júlia (szerk.): *Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogsociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István szakkollégium 1991. június 5-6-i konferenciájának előadásai és vitája.* (Budapest Twins Kiadói és Tipográfiai Kiadó 1991) 51.

⁸ „Die Menschen wissen, daß es meistens vorteilhafter ist, sich zu vertragen als zu streiten und ein magerer Vergleich besser als ein fetter Prozeß.” Carl SCHMITT: *Geschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus [A mai parlamentarizmus szellemtörténeti helyzete].* (München: Duncker und Humblot² 1926) 9-12. Magyarul hozzáférhető: „A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte” (ford: Cs. KISS Lajos) in Carl SCHMITT *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok.* (Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor 2002) 191-204.

⁹ SCHMITT: *Geschichtliche* (7. l.), 11-12.; Carl SCHMITT: *Legalitás és legitimitás.* (Budapest – Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor 2006) 8.; PÓCZA Kálmán: „A parlamentarizmus kritikája” in *Világosság*, 2010 ősz, 130. RUSZNÁK Rezső a kormányformák értelméről 1928-ban írott munkájában Jules Arzens-szel egyetértve rója

logikáját: ti. a „liberális metafizikán” alapuló kérdésre (*Krisztust vagy Barabást?*) olyan választ adott, hogy napoljuk el a kérdést vagy állítsunk fel egy vizsgálóbizottságot.]¹⁰

Schmitt ezt a problémát ekkor azzal oldotta meg – Sieyes abbéra hivatkozva –, hogy a törvényhozás tanácsadó (*Beratschlagung*) és „eszmét cserélő” (*Gedanke*) karakterével szemben egységes akaratot nyilvánítani, és ebből következően cselekedni, illetve dönteni csak a végrehajtó hatalom képes.¹¹ Itt a parlamentarizmus megbomlott egyensúlyának helyreállítására két „ellenpólus” lehetősége is szóba jöhet: a *kormányzó állam* jellegzetes kifejeződési formájaként a „kormányzó államfő fenségi személyes akaratán és tekintélyelvű parancsain” alapuló szisztéma, valamint a parancsot és akaratot „szakszerű rendelkezésként” megjelenítő igazgatási állam típusa.¹² Mint ismert, Schmitt a Kelsennel folytatott nevezetes vitát elindító írásában akként foglalt állást, hogy a közvetítő, védelmező és szabályozó karakterrel rendelkező, a sürgőshelyzetben azonban aktív tevékenységet kifejtő „semleges harmadik fél”, a birodalmi elnök az alkotmány őreként képes a válságos német birodalom konfliktusainak elsimítására.¹³ A sürgőshelyzetben az államfő képes cselekvőként fellépni, és az alkotmány aktív védelme érdekében kialakítani a parlamentet cselekvőképtelenné változtató pluralista pártok véleménykakofóniájával és állambomlasztó módszereivel szemben a független, erős politikai akaratképzést. „Amilyen mértékben a pluralista rendszer tendenciái megnehezítik, vagy akár lehetetlenné teszik a törvényhozó állam normális működését, ugyanolyan mértékben hárul az elnökre a mai Német Birodalom államrendjének fenntartása.”¹⁴ Egy esztendővel később még tovább konkretizálta ezt a lehetőséget, amikor is az államtan egyik leghíresebb mondataként azt írta, hogy „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”, majd így folytatta: „a szuverén kívül áll az általánosan érvényes jogrenden, ám mégis hozzá tartozik, mert ő illetékes az alkotmány teljeskörű felfüggesztése érdekében dönteni.”¹⁵ Az már nem Schmitt múlt, hogy mire sikerült felszámolni az államot, mint „mértékadó egységet”¹⁶ szétzüllesztő pluralisztikus erők ebbéli tevékenységét – ami a parlamentáris üzemmód keretein belül koncentrálnak mégiscsak kisebbik rossznak bizonyult a bolsevizmusnál és a diktatúránál¹⁷ –, minden eshetőség elveszett az 1919-ben kialakított

fel a kor parlamentjének a maga szószátyárkodását, intrikáit és üres taktikázásait, a gyakran gyanús kultúrájú, de annál önérzetesebb és befolyásosabb képviselőtagjainak tevékenységét, amely gyakorta az erkölcstelen protegálásban és üzletkötésekben merül ki. Lásd RUSZNÁK Rezső: *A kormányformák értelme és tartalma. (Az alkotmányos felelős, a prezidenciális és a parlamentáris kormányforma. A mai olasz és orosz kormányforma. A parlamentarizmus „általános csődje”)* (Budapest: Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása 1928) 134.

¹⁰ Carl SCHMITT: *Politikai teológia* [ford. PACZOLAY Péter – VARGA Csaba]. (Budapest: ELTE Állam-és Jogtudományi Kar – TEMPUS Összehasonlító Jogi Kultúrák 1992) 32.

¹¹ SCHMITT: *Geschichtliche* (7. l.j.) 56-57.

¹² SCHMITT: *Legalitás* (8. l.j.) 9-10.

¹³ Carl SCHMITT: „A birodalmi elnök mint az alkotmány őre” [ford. CSERNE Péter] in TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. (Budapest: Szent István Társulat 2003), 265-268.

¹⁴ SCHMITT: *A birodalmi* (12. l.j.) 287.

¹⁵ SCHMITT: *Politikai* (9. l.j.) 1-2.

¹⁶ Carl SCHMITT: *A politikai fogalma*, in SCHMITT: *A politikai* (7. l.j.) 29.

¹⁷ SCHMITT: *A parlamentarizmus...* (7. l.j.) 193.

rendszer megmentésére. Ahogy a kor egyik neves gondolkodója, Oswald Spengler fogalmazott: „Meg akartunk szabadulni a pártoktól. Maradt egy: a legrosszabb.”¹⁸

2. Hans Kelsen küzdelme a parlamentarizmusért

A másik vizsgált szerzőnk, Hans Kelsen szintén szembetalálta magát azzal a problémával, hogy a legtöbb államban – értve ez alatt a komoly parlamentáris hagyományokkal rendelkező államokat is – „olyan jelenségek kerültek felszínre a háború [értsd: az első világháború] óta, amelyeknek láttára általános szólam lett a »parlamentarizmus csődje«.”¹⁹

Sólyom Péter meglátása szerint a Kelsen munkáira különösen jellemző módszertani kritikák hátterében mindig is a pluralizmus elmélete munkált, azaz a legtöbb megállapítását a pluralista felfogás pozíciójából fogalmazta meg. Erre tekintettel az általa kifejtett államelméletet egészében a demokratikus karakter hatotta át.²⁰ Ha úgy tetszik, az „ideológiaellenes tendenciák”²¹ kamatoztatása mellett is egy olyan felfogás termékenyítette meg elméletét, amely az alkotmányos garanciákra, az alkotmány „bizonyos közvetlen szervei” (törvényhozás, kormány) magatartásának alkotmányossági szempontú megkötésére helyezte a hangsúlyt, és amely „megfelel az állami működés lehető legteljesebb jogszerűsége sajátosan jogállami elvének.”²²

Kelsen az említett demokratikus felfogásnak talán *Az államforma és világnézet* című – rövid terjedelmű, ám annál fontosabb – munkájában²³ adott a legmarkánsabban hangot, az elemzés centrumába emelve a világnézet és az államforma összefüggéseit. Az államformák tipizálása során egy meglehetősen egyszerű sémát követett: az ő interpretálásában ugyanis egy állam vagy demokratikus, vagy diktatórikus (autokratikus) berendezkedésű. A demokratikus államrendszer a szabadságot teszi meg vezérlő eszméjének, míg az autokratikus az uralkodásra helyezi a hangsúlyt. A demokrácia az „állam azon formája, amely a szabadság eszméjének felel meg”, és amelyben a normának alávetettek alkotják meg a rend normáit; az autokrácia esetén viszont a normának alávetetteket teljes mértékben kiszorítják a (jog)rend megalkotásából, „minthogy ez egyetlen ember, az autokrata dolga, aki a rendnek nincsen kötelességszerűen alárendelve, és aki mint parancsoló áll mindenkivel szemben.”²⁴ Kelsen az említett munkájában a politikai intézményrendszer különböző magatartási habitusait vette górcső alá.

A demokratikus karakter eszerint a szabadság iránt mindig elkötelezett, a szabadság folyamatos növelésére törekszik, aminek következtében az állami beavatkozás visszaszorítását tűzi ki célul, emellett nyitott a másokkal történő vitára, a másik álláspontjának

¹⁸ „Wir wollten die Parteien los sein. Die schlimmste blieb.” Idézi: Jay W. BAIRD – Walter SCHMITZ, – Clemens VOLLNHALS (szerk.): *Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland. Band 1. Völkische Bewegung. Konservative Revolution. Nationalsozialismus.* (Dresden: Thelem 2005) 135.

¹⁹ MIHELICS Vid: „A parlamentarizmus válsága és a demokrácia” in *Katolikus Szemle*, 1930/9. 736.

²⁰ SÓLYOM Péter: *Alkotmány és politikai integráció. PhD-értekezés.* (Miskolc 2012) 115., 130.

²¹ Lásd Hans KELSEN: *Tiszta jogtan.* [ford. BIBÓ István]. (Budapest: Rejtjel 2001) 9-10.

²² Hans KELSEN: „Ki legyen az alkotmány öre?” [ford. FODOR Bea – JAKAB András] in TAKÁCS: *Államtan* (12. lj) 289.

²³ Hans KELSEN: *Staatsform und Weltanschauung.* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1933)

²⁴ Hans KELSEN: *Az államelmélet alapvonalai.* [ford. MOÓR Gyula] (Miskolc: Bíbor 1997) 93.

tiszteletben tartására törekszik, és képes belátni önnön tévedését. Az állampolgárok ebben a szisztémában nem az állam alattvalói, hanem az állam alkotói; az állam tehát az „emberekben és az emberi cselekvések által létezik: az állam mi vagyunk.”²⁵ A demokratikus megalapozottságú uralom alkotmányosan korlátozott, elismeri az alapvető szabadságjogok létét, és biztosítja azok érvényesülését. A demokratikus eljárások centrumába a vitát, illetve a vita folyamában elérendő, célként megjelölt konszenzust helyezi. Az állam hatalmát a törvények közé szorítja, a jogbiztonságot a legfontosabb értéként kezeli, ekként ez a mentalitás a jogpozitivisták irányzat felfogásának jobban kedvez. A demokratikus berendezkedésű állam biztosítja a szellem és a tudomány szabadságát, piederesztálra emelve az objektivitás iránti tudományos elkötelezettséget.²⁶

Az autokratikus karakter viszont az előző attitűd teljes ellenpólusáról alakítja ki és érvényesíti felfogását. Az autokratikus berendezkedés kevésre értékeli a szabadságot, az állami befolyás növelését tekinti optimumnak, nem tartja relevánsnak az egyenlőség értékét, szimpátiával fordul a hierarchikus viszonyok felé, emellett az agresszivitással (is) kombinálódó hatalomvágy motiválja. Egy ilyen habitusú rezsím nem örül az ellenzéki hangoknak, és nem ismeri el a vita, valamint a kompromisszum létjogosultságát. Az állami akarat alá rendeli az egyesek akaratát, és tévedhetetlennek, minden körülmények között igazságosnak titulálja a közhatalmi akaratot. Egyébként is ideologikus a jogfelfogása, azt alapvetően orientálják a fennálló hatalom melletti misztikus-irracionális ideológiák, és a konkurens világnézetekkel szembeni intolerancia. A „szellemi holdudvar” berkein belül csak az olyan közösségek létét támogatja, amelyek a hatalom elvárásaival konform gondolatokat fogalmaznak meg, ekként szorítva perifériára a tudományosság klasszikus kritériumait.²⁷

Kelsen tehát egyértelmű összefüggést vélte felfedezni egyrészt az autokrácia, a politikai abszolutizmus és a filozófiai abszolutizmus, az abszolút értékekbe és igazságokba vetett hit és a metafizikai-vallásos világnézet között, másrészt a demokrácia és az abszolút, örök értékeket tagadó relativista, pozitivisták, empirista világnézet között.²⁸ A demokratikus és az autoriter világnézet közötti distinkció alapját az képezi, hogy a demokrácia az Isten kegyelméből uralkodó fejedelmek helyére nem akarta a népnek Isten kegyelméből való akaratát (*das Gottesgnadentum des Volkes*) helyezni. Annál is kevésbé tehetné volna ezt, hiszen a népszuverenitás doktrínája – ismerte el Kelsen – nem felel meg a realitásoknak, sőt még csak nem is tekinthető racionális képzetnek, csak a demokratikus „mitológia” rekvizitumának. Kelsen itt egyetértőleg idézte Nietzschét, aki szerint „az állam a leghidegebb szörnyeteg

²⁵ „Sie stellt den Staat nicht als ein über seinen Untertanen existentes, als ein die Menschen beherrschendes, von den beherrschten Menschen daher wesen verschiedenes etwas vor, sondern sie geht von der Annahme aus, dass die Menschen den Staat bilden, dass der Staat als spezifische Ordnung menschlichen Verhaltens nicht außerhalb oder überhalb der Menschen, sondern in ihnen und durch sie existiert. Die Staatstheorie dieses Typus läßt sich in die Worte fassen: Der Staat, das sind wie.“ KELSEN: *Staatsform* (22. l.) 23.

²⁶ KELSEN: *Staatsform* (22. l.) 13-14., 16.

²⁷ KELSEN: *Staatsform* (22. l.) 15, 16.

²⁸ MOÓR Gyula összefoglalása. Lásd MOÓR Gyula: „Demokrácia és világnézet”, in MOÓR Gyula: *Tegnap és holnap között. Tanulmányok*. (Budapest: Révai Irodalmi Intézet 1947) 27-28.

minden szörnyeteg közül. Hideg még a hazugsága is, és szájából ez a hazugság kígyózik elő: »Én, az állam vagyok a nép.«²⁹

A kelsen-i képletből egyébként nem iktatható ki a pluralizmus és a „pártok állama”; a többségi elven (*Majoritätsprinzip*) működő rendszerben csak akkor érhető el a társadalmi rend állapota, ha a különböző platformon lévők szervezett keretek között fognak össze egymással. A többségi elven működő demokrácia ezért szükségszerűen pártok által működtetett államot (*Parteienstaat*) jelent.³⁰ Objektíve igaz ugyan, hogy a demokráciában sem szűnik meg az uralmi komponens, hiszen itt is az embereknek az emberek feletti uralmáról van szó; a demokrácia *differentia specificája* ezért nem a vezetők hiánya, hanem azok pluralitása.³¹

Az autokrácia és a demokrácia persze olyan ideális típusoknak tekinthetőek, amelyek a „tételes jog valóságában” soha nem valósulhatnak meg. Kelsen mindazonáltal nyíltan is „letette a garast”, amikor azt állította, hogy a parlamentáris demokrácia „napjaink politikai formájának, a modern kultúr állam formájának tekinthető.”³² A parlamentarizmus a kelsen-i felfogásban az egyetlen reális lehetőség a demokrácia eszméjének a realitásba történő átültetéséhez. A demokratikus keretek közé szorított, kompetitív logikát követő rendszerben a hatalmi harc célja nem lehet más, mint a kompromisszum elérése, amelyet tehát primer módon a parlamenti eljárások „dialektikus, kontradiktóris, vitatkozó érvelési technikája” segít elő.³³

Schmitt analizisében azonban már láthattuk, hogy a parlamentarizmus és a liberális demokrácia központi elemeként tételezett törvényhozási befolyás a jelzett korban milyen sokat is veszített reputációjából: „némely államban a parlamentarizmus már odáig fajult, hogy minden közügy zsákmány-és kompromisszumtárggyá változott a pártok és követőik számára, és a politika az elit helyett az emberek meglehetősen lenézett osztályának meglehetősen lenézett üzletévé vált.”³⁴ Ennek a fejleménynek tudható be, hogy a Kelsen által favorizáltakkal szemben a korszak több gondolkodója inkább a Schmitt által kialakított elméleti keretek igazságtartalmát fogadta el. Miután a történelem kereke időlegesen a totalitárius rendszerek kifejlődése irányába mozdult el, egy időre valóságossá vált a Somló Bódog által a XIX. század végén tett jóvondulás: ti. hogy a parlamentarizmus „is csak múló jelenség lehet az emberiség életében, s csak egy bizonyos fejlődési foknak megfelelő kormányzat. A történelem folyása ezt is alá fogja mosni és darabról darabra belé fogja olvasztani egy, a megváltozott életnek jobban megfelelő új szervezetbe.”³⁵ Nos, a történelem folyása egy átmeneti időre valóban alámosta a parlamentarizmus építményét, azonban a második

²⁹ „Staat heißt der kälteste aller Ungeheuer. Kalt lügt es auch; und diese Lüge kriecht aus seinem Munde: »Ich der Staat bin das Volk.«” HANS KELSEN: *Vom Wesen und Wert der Demokratie*. (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck 1929) 16.

³⁰ KELSEN: *Vom Wesen*. (28. l.j.) 20., 22., 111.

³¹ TATTAY Szilárd: „Demokrácia és/vagy képviselet. A »képviseleti demokrácia« Hans Kelsen és Carl Schmitt államelméletében”, in CS. KISS: *Hans Kelsen* (5. l.j.) 369-370.

³² KELSEN: *Az államelmélet* (23. l.j.) 101.

³³ „Denn das ganze parlamentarische verfahren mit seiner dialektisch – kontradiktörischen, auf Rede und Gegenrede, Argument und Gegenargument abgestellten Technik ist gerichtet auf die Erzielung eines Kompromisses“ KELSEN: *Vom Wesen* (28. l.j.) 57.

³⁴ SCHMITT: *A parlamentarizmus* (7. l.j.) 194.

³⁵ SOMLÓ BÓDOG: *A parlamentarizmus a magyar jogban*. (Kolozsvár: Gibbon Albert Könyvkereskedése 1896) 38.

világháború fejleményei nyomán a parlamentarizmus intézménye ismét a gondolkodás középpontjába került. Napjainkra azonban ismét erősödni látszanak a parlamentarizmussal szemben megfogalmazódó kritikus vélemények. Tanulmányunk zárásaként nézzük meg, hogy miben is áll ez, és miért lehetnek a XXI. század körülményei között is aktuális egy több évtizeddel ezelőtt zajló vita tanulságai.

3. Schmitt és Kelsen gondolatainak aktualitása

A Carl Schmitt és Hans Kelsen által a két világháború között közvetített gondolatok napjainkban is könnyen belátható aktualitással bírnak. Mostanában ugyanis szinte már heti rendszerességgel kerülnek publikálásra olyan tanulmányok, amelyek a liberális demokrácia – sőt nem ritkán a parlamentarizmus – válságáról szólnak. A Meaney-Mounk szerzőpáros szerint például „nem nehéz az elégedetlenség jeleit meglátni: a hétköznapi polgárok világszerte rájönnek, hogy csak délibáb az elképzelés, miszerint a liberális demokrácia jólétet, biztonságot, és egzisztenciális megnyugvást biztosíthat.” A demokráciával kapcsolatos illúzióvesztés legfőbb oka eszerint az, hogy a demokratikus átmenet számos esetben nem eredményezett az állam polgárai életében tapasztalható pozitív egzisztenciális fordulatot.³⁶ Ez a trend a már Schmitt és Kelsen által is analizált tömegdemokráciák égisze alatt párosul az ún. *illiberális* demokráciák³⁷ és az autoriter rezsimek iránti szimpátia, valamint a politikai populizmus és a radikalizmust hirdető pártok támogatottságának növekedésével. A XXI. század hajnalának legaktuálisabb problémája Al Gore szavaival élve az, hogy demokrácia és a kapitalizmus eddigiekben érvényesített változata csúfos kudarcot vallott az emberiség legfőbb érdekeinek szolgálatában. Mindkettő csak akadozva működik ugyanis, és rendkívül rossz állapotban van.³⁸

A mintegy három évtizeden keresztül könyörtelen következetességgel képviselt/kikényszerített neoliberális tanok mára sokak szemében revideálódtak, és a markánsabb vélemények szerint válságba sodorták a liberalizmus egész identitását – ekként pedig az állam liberális eszmények dominálta felfogását – is. A kortárs államelméleti munkákban ezért már bőségesen találkozhatunk olyan megoldási javaslatokkal, amelyek szembemennek az évtizedeken keresztül axiómaként kezelt, az államot a *non facere* terrénumába száműző neoliberális dogmákkal, és az állam új típusú szerepvállalását vetítik előre – esetenként akár a végrehajtó hatalom szerepkörének újbóli erősítése, következképpen a törvényhozás pozícióinak gyengítése mellett érvelve.

A legutóbb átélt globális pénzügyi és gazdasági válság sokkja ugyanis megmutatta, hogy immáron elodázhatatlanul szükségessé vált az államról a korábbi évtizedekben vallott – liberális karakterű – felfogás újragondolása. A szociális bizonytalanság növekedése, az állampolgárok folyamatos megszorításoknak való kitétele, a közösségiség és a szolidaritás gondolatának marginalizálódása, a tradicionális értékektől való elfordulás, az ökológiai környezet rombolása, a transznacionális bűnözés térnyerése és a 2015 nyarára-őszére szinte a

³⁶ Thomas MEANEY – YaschaMOUNK: „WhatWasDemocracy?” in *The Nation*, June 2, 2014. <http://www.thenation.com/article/179851/what-was-democracy?page=full>

³⁷ FareedZAKARIA: “The Rise of Illiberal Democracy” in *Foreign Affairs*, 1997/6. 22-43.

³⁸ AIGORE: *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója*. (Budapest: HVG Kiadó Zrt. 2013) 342.

kezelhetetlenségig eszkalálódó migrációs válság összességében olyan tehetetlenségi nyomatóként hathatnak, amelyek sokak szemében akár hosszabb időre diszkreditálhatják a liberális demokrácia és a parlamentarizmus értékeit. Ezek a folyamatok pedig ezzel párhuzamosan hatalmas felhajtóerőt jelenthetnek a radikális megoldásokban gondolkodó politikai tömörülések számára. Eme formációk térnyerésétől – mint láttuk – Carl Schmitt néhány esztendővel a nemzetiszocialista fordulat előtt óva intett.

Az egyelőre még vitás, hogy a liberalizmus és a liberális demokrácia napjainkban tapasztalható megrendülése után milyen „váltópályára” állítjuk gondolkodásunkat, és vele az államélet alakítását. Az mindenesetre optimizmusra ad okot, hogy az államszocialista kísérletek bukását követően még a liberális felfogás egyik potentátjaként elkönnyvelt, és a „történelem végét” vizionáló Francis Fukuyama az ezredfordulót követően már *Államépítés* címmel jelentette meg könyvét, a válság „kifutását” követően megjelent tanulmányaiban, illetve *A politikai rend eredetéről* írott munkájában pedig már egyértelműen az erős állam és a hatékony közigazgatás mellett foglalt állást. Fukuyama legújabb könyvének tézise szerint a szabadság minőségfoka csak az erős társadalom és az erős állam együttes megléte esetén tekinthető jobbnak, kielégítőbbnek; a demokratikus berendezkedésnek és a parlamentáris kormányzásnak az kedvez igazán, ha egy viszonylagos hatalmi egyensúly áll fenn az erős állam és a jól szervezett, az érdekeit hatékonyan védelmezni képes társadalom között.³⁹ A közigazgatási szektort tekintve pedig azt hangsúlyozta, hogy komoly reformokra és a közigazgatás fejlesztésére van szükség, valamint arra, hogy a végrehajtó hatalom sok évre előre képes legyen kalkulálni, és a terveit realizálni is tudja. Ennek révén az állam válság-prevenációs és „kríziskezelői” karaktere megerősíthető és hatékonyabbá tehető, a szociális védőháló pedig fokozottabb mértékben biztosítható.⁴⁰

Ehhez persze hozzá kell tennünk, hogy a végrehajtó hatalom pozícióinak esetleges növelése mellett sem hagyhatjuk figyelmen kívül a Kelsen által is leírt plurális demokrácia játékszabályait. Meglátásunk szerint ugyanis manapság az olyan ideákat kell előnyben részesíteni, amelyek alapján egy hatékony, a közjó érdekében történő kormányzás igényével adekvát, ugyanakkor kellő demokratikus garanciákkal körülbástyázott, és a globális trendekhez bizonyos esetekben igazodó állam kreálható. Stumpf István szavaival élve a XXI. században sikeresként elgondolható közhatalom „hívószavai” az alábbiak: erős állam – alkotmányos korlátok(kal).⁴¹

³⁹ Francis FUKUYAMA: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig.* (Budapest: Akadémiai Kiadó 2011) 33., 34., 258., 552.

⁴⁰ Nancy BIRDSALL – Francis FUKUYAMA: „The Post-Washington Consensus: Development After the Crisis” in *Foreign Affairs*, 2011/2. 50-52.

⁴¹ Lásd STUMPF István: *Erős állam – alkotmányos korlátok.* (Budapest: Századvég 2014)

Irodalom

- [1] Jay W. Baird – Walter Schmitz, – Clemens Vollnhals (szerk.): *Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland. Band 1. Völkische Bewegung. Konservative Revolution. Nationalsozialismus.* (Dresden: Thelem 2005)
- [2] Nancy Birdsall – Francis Fukuyama: „The Post-Washington Consensus: Development After the Crisis” in *Foreign Affairs*, 2011/2. 45-53.
- [3] Cs. Kiss Lajos: „Bevezetés. Carl Schmitt jelentősége” in Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről.* (Budapest, Gondolat 2004) 9-15.
- [4] Csizmadia Sándor: „Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban”, *Magyar Tudomány*, 2002/6., 800-813.
- [5] Dienes László: „Beköszöntő”, *Korunk*, 1926/1. 1-7.
- [6] Francis Fukuyama: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig.* (Budapest: Akadémiai Kiadó 2011)
- [7] Al Gore: *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója.* (Budapest: HVG Kiadó Zrt. 2013)
- [8] Hans Kelsen: *Az államelmélet alapvonalai.* [ford. Moór Gyula] (Miskolc: Bíbor 1997)
- [9] Hans Kelsen: *Tiszta jogtan.* [ford. Bibó István]. (Budapest: Rejtjel 2001)
- [10] Hans Kelsen: „Ki legyen az alkotmány öre?” [ford. Fodor Bea – Jakab András] in Takács Péter (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből.* (Budapest: Szent István Társulat 2003), 289-332.
- [11] Hans Kelsen: *Staatsform und Weltanschauung.* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1933)
- [12] Hans Kelsen: *Vom Wesen und Wert der Demokratie.* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1929)
- [13] Kovács András: „Weimar és Budapest” in Lenkei Júlia (szerk.): *Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogsociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István szakkollégium 1991. június 5-6-i konferenciájának előadásai és vitája.* (Budapest Twins Kiadói és Tipográfiai Kiadó 1991) 51-56.
- [14] Thomas Meaney – Yascha Mounk: „What Was Democracy?” in *The Nation*, June 2, 2014. <http://www.thenation.com/article/179851/what-was-democracy?page=full>
- [15] Mihelics Vid: „A parlamentarizmus válsága és a demokrácia” in *Katolikus Szemle*, 1930/9. 734-747.
- [16] Moór Gyula: „Demokrácia és világnézet”, in Moór Gyula: *Tegnap és holnap között. Tanulmányok.* (Budapest: Révai Irodalmi Intézet 1947) 23-33.
- [17] Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei.* (Budapest: Napvilág 2004)
- [18] Pócza Kálmán: „A parlamentarizmus kritikája” in *Világosság*, 2010 ősz, 129-135.
- [19] Rusznák Rezső: *A kormányformák értelme és tartalma. (Az alkotmányos felelős, a prezidenciális és a parlamentáris kormányforma. A mai olasz és orosz kormányforma. A parlamentarizmus „általános csődje”.)* (Budapest: Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása 1928)

- [20] Carl Schmitt: „A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte” (ford: Cs. Kiss Lajos) in Carl Schmitt *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. (Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor 2002) 191-204.
- [21] Carl Schmitt: „A birodalmi elnök mint az alkotmány öre” [ford. Cserne Péter] in Takács Péter (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. (Budapest: Szent István Társulat 2003), 260-288.
- [22] Carl Schmitt: *Geschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus [A mai parlamentarizmus szellemtörténeti helyzete]*. (München: Duncker und Humblot²1926)
- [23] Carl Schmitt: *Legalitás és legitimitás*. (Budapest – Máriásbesnyő – Gödöllő: Attraktor 2006)
- [24] Carl Schmitt: *Politikai teológia* [ford. Paczolay Péter – Varga Csaba]. (Budapest: ELTE Állam-és Jogtudományi Kar – TEMPUS Összehasonlító Jogi Kultúrák 1992)
- [25] Somló Bódog: *A parlamentarizmus a magyar jogban*. (Kolozsvár: Gibbon Albert Könyvkereskedése 1896)
- [26] Sólyom Péter: *Alkotmány és politikai integráció. PhD-értekezés*. (Miskolc 2012)
- [27] Stumpf István: *Erős állam – alkotmányos korlátok*. (Budapest: Századvég 2014)
- [28] Szilágyi Péter „A tiszta jogtan államelméleti fogantatása” inCs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. (Budapest, Gondolat – MTA Jogtudományi Intézet – ELTE Állam-és Jogtudományi Kar 2007) 302-326.
- [29] Takács Péter: *Államelmélet. Fejezetek az és előadások az állam általános elmélete köréből*. (Budapest: Szent István Társulat 2013)
- [30] Tattay Szilárd: „Demokrácia és/vagy képviselet. A »képviseleti demokrácia« Hans Kelsen és Carl Schmitt államelméletében”, inCs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. (Budapest, Gondolat – MTA Jogtudományi Intézet – ELTE Állam-és Jogtudományi Kar 2007) 367-382.
- [31] FareedZakaria: “The Rise of Illiberal Democracy” in *Foreign Affairs*, 1997/6. 22-43.